

Erken-Modern Bir Askerî Tarihçi Olarak Kâtip Çelebi

Kâtip Çelebi An Early-Modern Military Historian

<https://doi.org/10.52792/tws.1403726>

Dindar NEGİŞ

Araştırma Makalesi

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi
– YL Öğrencisi

 ORCID: 0000-0001-6452-1081

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Dindar NEGİŞ

Bu makalede geçen görüşler yazarın kendisine aittir, hiçbir kişi ve kurumu bağlamaz.

E-posta/E-mail:

negisdindar@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

12 Aralık 2023

Revizyon talebi/Revision Requested:

12 Nisan 2024

Son revizyon /Last revision:

15 Nisan 2024

Kabul tarihi/Accepted:

23 Nisan 2024

Atıf/Citation:

Negiş, Dindar. "Erken-Modern Bir Askerî Tarihçi Olarak Kâtip Çelebi". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 5, no. 1 (2024): 01-18.

Özet

Osmanlı Klasik Çağı'nın önde gelen entelektüellerinin başında gelen Kâtip Çelebi; Tarih, coğrafya, biyografi, bibliyografya, siyaset bilimi ve daha birçok alana ilgi duymuş ve bu ilgisini eserleriyle ölümsüzleştirmiştir. Her ne kadar kimi eserlerinin bugün için bir nüshası dahi bulunmasa da yapıtlarının toplam el yazması kopyalarının beş yüzden fazla olduğu bilinmektedir. Kitapların ancak yazma eserler halinde meydana gelip çoğaldığı Klasik Çağ düşünüldüğünde beş yüzden fazla el yazmanın müellifi olmak, halkın ve aydın çevrenin gözünde Çelebi'nin ne denli değer gördüğünü gösteren bir olgudur. Üstelik bu takdir ve geçmişten beri süren akademik ilgi, yalnızca Osmanlı-Türk sahasında değil Batı'da da söz konusudur. Her ne kadar Kâtip Çelebi'ye olan ilgi bugün devam etse de onun eserlerinde hatırı sayılır bir yer kaplayan askerî tarih ürünlerine ve onun askerî tarihçiliğine hakkıyla değinilmiş değildir. Bu çalışmada, kısa bir hayat hikayesine ve konumuz harici eserleri hakkında genel bir mâlumata müteakip Çelebi'nin özellikle *Tuhfetü'l-kibâr* ve *Fezleke* gibi eserlerindeki askerî tarih niteliği, Çelebi'nin bu eserlerindeki üslubu, izlediği yol, kaynakları ve modern askerî tarih metinleriyle kıyası neticesinde; kendisinin askerî tarihçi yönüne dikkat ve ilgi çekilmiştir. Bu vesileyle de Türk askerî tarihindeki önemi ve alana katkısına dair bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kâtip Çelebi, Askerî Tarih, Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr, Fezleke, Askerî Tarih Literatürü, Osmanlı Askerî Tarihi*

Abstract

Kâtip Çelebi, one of the most prominent intellectuals of the Ottoman Classical Age, was deeply interested in a wide range of subjects, including history, geography, biography, bibliography, political science, and many others. He made significant contributions to these fields through his writings, which have been preserved and studied for centuries. Despite the loss of some of his works, it is estimated that the total number of surviving manuscript copies of his works exceeds five hundred. In the context of the Classical Age, when books were created and multiplied only in manuscripts, the fact that Çelebi was the author of more than five hundred manuscripts is indicative of the esteem in which he was held by the public and intellectual circles alike. Furthermore, this appreciation and long-standing academic interest extends beyond the Ottoman-Turkish field, encompassing the West as well. Despite the enduring interest in Kâtip Çelebi, his military history, which occupies a significant portion of his oeuvre, and his military historiography have not been adequately addressed. This study begins with a brief biography and general information about Çelebi's works that are not the subject of this investigation. It then turns to the military history in Çelebi's works, including *Tuhfetü'l-kibâr* and *Fezleke*. It also examines Çelebi's style in these works, the path he followed, his sources, and his comparison with modern military history texts. This analysis has drawn attention and interest to his military historian aspect. In this context, an assessment of his significance in Turkish military history and his contributions to the field have been undertaken.

Key Words: *Kâtip Çelebi, Military History, Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr, Fezleke, Military History Literature, Ottoman Military History*

GİRİŞ

Osmanlı ve Türk-İslam dünyasının önemli bir aydını olan Kâtip Çelebi; siyâsî, askerî ve mâlî sorunların imparatorluğu sarmaya başladığı, liyakat sahibi devlet adamlarının azaldığı, Anadolu'nun ve İran sınırının oldukça hareketli olduğu bir çağda yaşamış; çok sayıda nitelikli eser üretmiş bir isimdir. Eserleri ve kendisi Türk ve Batı akademik yazınında farklı yönlerden incelenmiş, araştırılmış ve tahlil edilmiş olmasına karşın askerî tarihçilik başlığı altında henüz kendisi hakkında bir inceleme yapılmış değildir. Bu durumun oluşmasında askerî tarihçiliğin görece yeni bir kavram ve Türk askerî tarihçilerinin de daha ziyade 19. yüzyıl ve sonrasında yaşayıp eser bırakmış olması yatmaktadır. 19. yüzyıl öncesinde modern anlamda askerî tarihçilikten söz etmek mümkün olmadığından, bu devirlerde yaşamış ve eser kaleme almış müelliflerde ancak “askerî tarihçilik izleri” aranabilmektedir. Askerî tarih ve/ya tarihçiliğinin modern öncesi Türk literatüründe görülebildiği başlıca eser türleri şunlardır:

- Çoğunlukla zaferle neticelenen bir savaşa katılmış yazarın, bu savaşı ve/ya zaferi konu aldığı kısmen ben-anlatı niteliği taşıyan eserler.¹
- Savaşa katılmamış bir yazarın, bir savaşı ve/ya zaferi konu alan eserleri.²
- Hayatı çerçevesinde hükümdarın katıldığı ve/ya devrindeki savaşların işlendiği eserler.³
- Hükümdar dışında bir kumandanın, çoğunlukla zaferle neticelenen savaş veya savaşlarının anlatıldığı eserler.⁴
- Savaş sonrası barış antlaşmasına giden süreci ve antlaşmayı konu alan “*sulhiyye*” türü eserler.⁵
- Savaştan elde edilen bilgi birikimiyle askerler için yazılan veya tercüme edilen askerî nasihatnâme (pendnâme) türü eserler.⁶
- Kroniklerin ve vekâyinâmelerin arasında; askerî hâdise ve meselelerin ayrıntılı anlatıldığı eserler.⁷
- Destansı, efsanevi ve menkıbevi niteliğe bürünmüş ve büyük oranda gerçeklik sorunu olan savaş anlatıları.⁸

¹ Bkz. Şeyh Vefâî Mehmed, *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*, haz. Erhan Afyoncu, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi,2020).

² Bkz. Nidâî, *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe*, haz. Ümrân Ay, (İstanbul: Kocav Yayınları,2015).

³ Bkz. Celal-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997).

⁴ Bkz. Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme - Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578-1585)*, (İstanbul, Çamlıca Basım Yayım, 2007).

⁵ Bkz. Bayram Rahimgülyev, “Osmanlı Edebiyatında Dönüşümün Şiiri: Sulhiyyeler” (yüksek lisans tezi, İhsan Doğramacı Bilken Üniversitesi, 2007).

⁶ Bkz. Ahmet Tarık Çaşkurlu, “An Idiosyncratic Ottoman Alim Encounters European Science, Enlightenment And Modern Warfare: Şanizade Mehmed Ataullah Efendi (d. 1826) And His Vesâyânâme-i Seferiyye And Müfredât-ı Külliyye Fî Sevâhîl'l-Bahriyye” (yüksek lisans tezi, İbn Haldun Üniversitesi, 2020).

⁷ Bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât*, haz. Abdülkadir Özcan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995).

⁸ Bkz. Gelibolulu Mustafa Âli, *Menâkıb-ı Halil Paşa*, TSMK R. 1482.

- Yenilgi ve/ya esaret konulu ben-anlatılar.⁹
- Şairlerin divanlarında bulunan savaş ve askerlik içerikli şiirler.¹⁰

İşbu çalışma kapsamında yapılmış olan bu özgün tasnif, bilhassa Klasik Devir Osmanlı askerî tarih literatürünün daha iyi anlamlandırılması ve eserlerin bu bağlam içinde saptanması adına bir bakış açısı kazandırmayı gaye edinmektedir. Bununla beraber kimi eserlerin, nitelikleri dolayısıyla aynı anda yukarıdaki birkaç başlık altında birden bulunabilmeleri olasıdır. Özünde; askerî tarihin, edebiyatın ve eserin içeriğine göre toplumsal ve siyasi tarihin kesişmesinin kaçınılmaz olduğu bu yapıtların mukayeseli tahlili ve tespiti; askerî tarih, askerî tarih literatürü, savaş edebiyatı, askerî ben-anlatılar ve askerî sosyoloji gibi alanlara katkı sağlayacaktır.

Kâtip Çelebi'nin,¹¹ ele alınacak çalışmalarının niteliği ve yukarıdaki sınıflamadaki yeri, onun askerî tarihçi kimliğinin temelini oluşturacaktır. Bu saptamaya ulaşma aşamasında işbu çalışmanın gerektirdiğinden daha geniş kapsamlı arka plan çizme hatasına düşmemek adına Çelebi'nin hayatı ve eserleri içindeki askerî tarih nitelikleri taşıyanlar hariç, yapıtları hakkında uzun uzadıya bilgi vermekten kaçınılmıştır. Nitekim bu hususta Çelebi'nin hayatı ve eserlerine dair daha önce yazılmış muteber çalışmalara bakmak daha faydalıdır.¹² Zira işbu çalışmada temel mesele, Çelebi'nin bir askerî tarihçi olup olmadığı sorusuna eserleri üzerinden yapılan tespitlerle cevap aramak, tartışmak ve varsa böyle bir kimliği nitelikleriyle ortaya koymaktır.

KÂTİP ÇELEBİ'NİN HAYATI VE EĞİTİMİ

Divan kâtipleri içinde *Hacı Halife*, ilim çevrelerince ise *Kâtip Çelebi* olarak bilinen Osmanlı aydınının hayatı hakkında yapılan arşiv araştırmasında bulunabilen az sayıdaki belge yeterli bilgi arz etmekten uzaktır. Buna karşın *Mîzânü'l-bak*, *Cihannümâ* ve *Süllemü'l-vusûl* adını verdiği eserlerindeki otobiyografileri bu boşluğu doldurmuştur. Nitekim onun yaşamına dair en büyük ve Kâtip Çelebi'yi ele alan tüm neşirlerin birincil kaynaklar bunlardır. Bir başka açıdan bu otobiyografiler, Osmanlı'da çok az görülen ben-anlatı yazma geleneğinin nadir örnekleridir.

Asıl adı Mustafa olan Kâtip Çelebi, Abdullah Efendi adında bir zâtın oğlu olarak H.1017 Zilkâde/M.1609 yılının Şubat-Mart'ında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Enderun eğitimi ve silahtarlık pâyesi aldıktan sonra III. Mehmed Devri'nde saray dışı göreve tayin edilmiş, bu suretle kırk yıl kadar devlet hizmetinde bulunmuş asker kökenli biridir. Annesi hakkında neredeyse hiç bilgi vermeyen Çelebi'nin, 1635/36 yılında annesi ve 2 yıl sonra da başka bir akrabası olan varlıklı bir tüccarın ölümü dolayısıyla kendisine iki kez büyük bir miras kaldığını beyan etmesinden (ve babasının 1626'daki ölümü dolayısıyla) annesinin varlıklı bir aileye mensup olduğunu söylemek mümkündür.¹³

⁹ Bkz. Harun Tolasa, *Kendi Kalemile Temeşvarlı Osman Ağa Bir Osmanlı Türk Sipahisi ve Esirlik Hayatı*, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2004).

¹⁰ Bkz. Fatih Sona, *Osmanlı Şairlerinin Divanlarında Fetihler-Zaferler (18.yy.)*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019).

¹¹ Bundan sonra yalnızca Çelebi olarak anılacaktır.

¹² Bkz. Orhan Şaik Gökyay, *DVİA* (Ankara: 2002) "Kâtip Çelebi" maddesi.

¹³ Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-hakk fi ihtiyari'l-ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980), 118.

Çelebi 14 yaşına geldiğinde kâtiplik yapan babasıyla birlikte Anadolu Muhasebesinde çırak kâtip pâyesiyile memuriyet hayatına başlamıştır. Burada siyâkat¹⁴ olarak tabir edilen yazı stilini ve muhasebe ilmini öğrenip kendi beyanıyla kısa sürede ciddi bir mesafe kat etmiştir.¹⁵ 1624 yılına gelindiğinde 15 yaşında olan Çelebi, babasının yanında Silahat Alayı mensubu olarak Sadrazam Çerkes Mehmed Paşa ile Abaza Paşa'ya karşı yapılan ve Kayseri/Karasu'da Abaza Paşa kuvvetlerinin mağlubiyetiyle sonuçlanan sefere katılmıştır. Sefer akabinde yeni Sadrazam Hafız Ahmed Paşa komutasındaki Bağdat Kuşatması'na (1625/26) katılan Çelebi'nin bu kez yanında amcası da vardır. Kuşatma başarısızlıkla sonuçlanınca ordu Musul'a çekilmiş, burada Çelebi'nin babası; bir ay sonra da Nusaybin/Cerrahlı mevkiinde de amcası vefat etmiştir. Çelebi, üst üste gelen bu sarsıntıların ardından Nusaybin'den Diyarbakır'a giderek Süvari Mukabelesi Kalemine kâtip çırağı olarak geçiş yapmıştır. Hafız Ahmed Paşa'nın azli üzerine makama gelen Halil Paşa'nın Erzurum'daki Abaza Paşa üzerine yürümesi esnasında Çelebi yine orduda vazifelidir.¹⁶ Erzurum kuşatması başarısızlıkla sonuçlanınca yeni sadrazam Hüsrev Paşa tekrar Erzurum üzerine yürüyüp Abaza Paşa'yı mağlup ederken (1628) Çelebi ordudaki vazifesine devam etmektedir.

Sefer sonrası İstanbul'a dönen Çelebi, bir yıllık aradan sonra bu kez Hüsrev Paşa ile Bağdat Seferi'ne katılmıştır. Ancak ordudaki disiplinsizlik, lojistik sorunlar ve kış nedeniyle kuşatma kaldırılınca orduyla birlikte 1630 ve 1631 yılının ilk aylarını Mardin'de geçirmiştir. Bu sırada sadarete değişiklik olmuş ve tekrar Hafız Ahmed Paşa sadrazam olmuştur. Akabindeki siyasi değişimler dolayısıyla Çelebi de orduyla birlikte İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'daki günleri çok sürmeden bu kez Tabaniyassı Mehmed Paşa ile Ekim 1633'te Doğu'ya sefere çıkmıştır. Osmanlı Ordusu Halep'te kışlarken hacca gidip gelen Çelebi, akabinde o esnada Diyarbakır'da bulunan sadrazama yetişerek görevinin başında dönmüştür.¹⁷

Mart 1635 tarihine gelindiğinde IV. Murad'ın Revan Seferi'ne dahil olan Çelebi için bu, katıldığı son sefer olacaktır. Her ne kadar 1638'deki Bağdat Seferi'ne gelmesi istenmişse de ilmi çalışmaları nedeniyle sefere katılmayacağını padişaha bildirmiştir.¹⁸ Padişah IV. Murad, Çelebi'nin öne sürdüğü nedenden dolayı sefere katılmamasını kabul edip kendisine Maden Mukabelesi İkinci Halifeliği görevini vermiştir. Çelebi de fırsattan istifade edip İstanbul'daki eğitimine devam ederek on yılın sonunda (1640/41) ders verecek seviyeye gelmiştir. Mantık, matematik, gramer dersleri veren Çelebi, 1645 yılında çalıştığı devlet dairesinin başına geçmesi gerekirken hakkının yendiğini düşünerek istifa etmiştir. Bu arada aynı yıl başlayan Girit Seferi'ne katılmasa da bu sefer, onun haritacılığa ve coğrafyaya merakının perçinlenmesine vesile olmuştur.¹⁹ İstifasını müteakip üç yıl ders vermeye devam eden Çelebi, zamanın müsaitliğinden ve eğitimini tamamlamış olmasından olsa gerek artık telif eserler yazmaya başlamıştır. Aynı günlerde sağlığında bir bozulma olduğunu fark ederek tıp ilmine de merak salmıştır.²⁰

¹⁴ Özellikle gizlilik gerektiren mali kayıtların tutulmasında kullanılan, okunması ihtisas gerektiren, Arap alfabesinden türetilmiş özel bir yazı stili. Daha fazla bilgi için bkz. Muhittin Serin, *DVİA* (Ankara: 2009) "Siyâkat" maddesi.

¹⁵ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hakk*, 113.

¹⁶ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, haz. Zeynep Aycibin (İstanbul: Çamlıca Yayın Basım, 2016), 782.

¹⁷ Orhan Şaik Gökyay, agm.

¹⁸ *Mizânü'l-hakk*, 119

¹⁹ Orhan Şaik Gökyay, agm.

²⁰ Agm.

1648/49'da yazıp bitirdiği *Takvîmü't-tevârîh* ismini verdiği eserini Sadrazam Koca Mehmed Paşa'ya sunması vesilesiyle memuriyet hayatına geri dönen Çelebi, Süvari Mukâbelesi İkinci Halifeliğine tayin edilmiştir.²¹ Ancak haftada sadece iki gün bu işte çalıştığı için boş zamanının fazla olmasının getirdiği fırsatı değerlendirilmiş olacak ki bu devirden sonra bolca telif ve tercüme eser kaleme almıştır.

Çelebi'nin ölümü ise henüz genç denilebilecek bir yaşta vuku bulmuştur. Orhan Şaik Gökyay'ın aktardığına göre²² *Cihannüma*'nın Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde yer alan müellif nüshasına düşülen notta, Çelebi'nin ölümünden bir gece önce karpuz yediği, sabah da abdest aldıktan sonra kendisini iyi hissetmediğini eşine ve uşağına aktardıktan sonra 27 Zilhicce 1067 (6 Ekim 1657 Cumartesi günü)'de vefat ettiği yazılıdır. Çelebi'nin Türkçe *Fezleke*'sini yayıma hazırlayan Zeynep Aycibin'in aktardığına göre 1725/26 tarihli bir *Mîzânü'l-hak* nüshasında bu hikâyeye ilave olarak Çelebi'nin rahatsızlanması üzere kendine kimi ilaçlar hazırladığı, akabinde kahve içmeye çalışırken fenalaşarak vefat ettiği yazılıdır.²³

Yaklaşık 50 yıllık bir yaşamın ardından vefat eden Çelebi'nin eğitim hayatı ise dönemi için oldukça zengin bir hüviyete sahiptir. Çelebi'nin aldığı dersler, hocaları ve bunların zamanı şu şekildedir:

Beş yaşındayken Kırımlı İsa Halife'den Kur'an-ı Kerim, ilmihal dersleri; hafızlık eğitime devam ederken Ahmed Çelebi ve İlyas Hoca'dan gramer ve hat dersleri; Anadolu ve Doğu'daki seferlerden dönüşünde (1628) Kadı-zâde Mehmed Efendi'den tefsir, fıkıh, kelim, şerh dersleri; 1638'deki Revan Seferi'ne katılmayarak 10 yıllık yoğun bir eğitime dahil olup A'rec Mustafa Efendi'den fıkıh usulü, tefsir, şerh, matematik, astronomi, takvimcilik, edebiyat dersleri; Kürt Abdullah Efendi'den naklî ve aklî ilimlere dair dersler; Keçi Mehmed Efendi'den Arapça dersleri; Vaiz Veli Efendi'den hadis usulü dersleri; Ermenekli Veli Efendi'den mantık ve belâgat dersleri almıştır. Çelebi aldığı bu derslerin yanı sıra İstanbul ve Diyarbakır gibi bir dönem bulunduğu hemen her yerde ilim meclislerinde bulunmuş, bu suretle çokça ders ve kitap dinlediği olmuştur.²⁴

Bakıldığında Çelebi'nin dini eğitimin yoğunlukta olduğu bir eğitim programından mezun olduğu rahatlıkla görülebilir. Yine dikkat edilirse tarih ilmine dair bilindiği kadarıyla hiçbir hocadan ders almamıştır. Bunun yanında matematik, astronomi, muhasebe dersleri ile Arapça dersleri alması onun gerek mesleğine gerekse de ileride üzerinde duracağımız tarih kitaplarına ciddi bir katkı sağlamıştır. Şüphesiz 7 kez sefer katılmış biri olarak bu tecrübesi de kitaplarına yansımıştır ancak bu mevzu, çalışmanın ileriki kısımlarında ele alınacaktır.

ESERLERİ

Çelebi'nin çok sayıda eser vermiş olmasından ve bu çalışmanın odağı bütün eserlerini tanıtmak olmadığından, kendisinin askerî tarih anlatısı içermeyen eserlerinin kısaca tanıtılması yeterli olacaktır.

²¹ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, haz. İdris Bostan (Ankara: TÜBA, 2018), 27.

²² Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 9.

²³ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, XXXVII.

²⁴ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, 27-29.

- **Cihannümâ:** Osmanlı Devleti'nin siyasî ve beşerî coğrafyası hakkında da bilgi veren bir dünya coğrafyası kitabıdır. İçinde Çelebi'nin otobiyografisi vardır.
- **Levâmiu'n-Nûr:** Çelebi'nin Muhtedî Mehmed İhlâsî Efendi ile çevirdiği *Atlas Minor* adlı Kuzey Avrupa Coğrafyası'nı konu alan coğrafya kitabıdır.
- **Müntehâb-ı Bahriye:** Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriye*'sine zeyiller yapılmış ve içindeki seçme metinlerinin derlenmesiyle oluşmuş bir eserdir.
- **Câmiü'l-mütûn min celli'l-fünûn:** Çelebi'nin öğrencileri için hazırladığı yirmi yedi eserin özeti ve şerhini içeren bir derlemedir.
- **Keşfü'z-Zunûn:** Arapça bir bibliyografya kitabı olup son derece mühim bir başvuru kaynağıdır.
- **Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl:** *Keşfü'z-Zunûn*'da isim geçen müelliflerin çoğunluğunu oluşturduğu bir tezkiredir. İçinde Çelebi'nin otobiyografisi vardır.
- **Tuhfetü'l-ahyâr fi'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-eş'âr:** Bir tür folklor derlemeleri sözlüğüdür.
- **Dürer-i Müntesire ve Gurer-i Münteşîre:** Sosyal hayata dair pratik bilgiler kitabıdır.
- **İrşâdü'l-hıyârâ ilâ târihi'l-yunân ve'r-rûm ve ve'n-nasârâ :** Avrupa'nın toplumsal, dini ve siyasî vaziyeti hakkında bilgi veren bir eserdir.
- **İlhâmü'l-mukaddes mine'l-feyzi'l-akdes:** Astronomik ve matematiksel hesap gerektiren 3 dinî soruya cevaben yazılmış bir risaledir.
- **Mîzânü'l-hak fi ihtiyâri'l-ehak:** Sivâsiler ile Kadı-zâdeliler arasındaki tartışmaya orta yol bulmayı hedefleyen bir nasihat kitabı olup Çelebi'nin en son yazdığı ve en çok okunan eseridir. İçinde Çelebi'nin otobiyografisi vardır.
- **Muhammediye Şerhi:** Ali Kuşçu'nun *Muhammediye*'sine şerh olarak yazılmış ama yarım kalmış bir eserdir.
- *Tefsîr-i Kadı Beyzâvî Şerhi, Kânûnnâme, Recmü'r-racîm bi's-sîn ve'l-cîm, Tütûn Risâlesi* adlı eserlerinin de olduğunu Çelebi'nin diğer yapıtlarından yola çıkarak bilsek de bugüne kadar söz konusu eserlerin herhangi bir nüshası bulunamamıştır.

Tarih ve/ya Askerî Tarih İçerikli Eserleri

- **Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsire:**

Çelebi'nin Revnâku's-saltanâ olarak da andığı bu eser, aslında 1587 yılında Frankfurt'ta yayımlanmış olan I. Zonaras, N. A. Khoniates, N. Gregoras ve L. Khalkokondyles adlı dört yazarın dünya tarihinin İstanbul ve kısmen Osmanlı tarihi hakkındaki bölümlerinin tercümesinden meydana gelmektedir. Siyasî ve sosyal tarih yönü ağır basan ve üstelik tercüme olan bu eserin Çelebi'nin tarih ve/ya askerî tarih yönüne dair bilgiler içermemesi beklenirken Çelebi'nin kimi olayların bulunduğu

sayfalara düştüğü ilginç notlar, bu hususa dair bir bakış açısı kazandırmaktadır. Sözelimi Orhan Gazi Dönemi'nin anlatıldığı kısımdaki Domestikos Kantakuzenos ile III. Andronikos'un, Osmanlıların İstanbul'u kuşatmakla meşgul olmasından istifade ederek saldırması sonucu elde ettiği ganimete ve esire rağmen hiç kayıp vermemesi anlatısını, eserin içine not düşerek ciddi anlamda eleştirmiştir. Yine Yıldırım Bayezid-Timur mücadelesinin işlendiği kısımda Timur'un soylu bir aileden gelmediği anlamı taşıyan bir açıklama yapması ve Timur'un aksaklık nedenini hırsızlık yaparken meydana gelen bir kazadan kaynaklanmış olabileceğini de not düşerek belirtmek istemesi ("bir ağıl dıvârına çakup sâhibi gördükde kendiyyi aşağı atup ayağı kırıldı ve ba'zular cengde uruldu dirler")²⁵ dikkat çekicidir. Bununla birlikte böylesi az bulgular, Çelebi'nin askerî tarihçiliğine dair genel bir fikir edinmek için yetersizdir. Yapıtı 2009 yılında İbrahim Solak yeni harflerle tekrar neşretmiştir.

- **Mülûk-ı Küffâr Târihi / Târih-i Frengi Tercümesi:**

Târih-i Frengi Tercümesi olarak da bilinen eser Johann Carion adlı bir Alman tarihçinin yazdığı dünya tarihinin Türkçe çevirisidir. Ancak bu bir kısmî çeviridir zira Çelebi yalnızca uygun gördüğü bölümleri tercüme etmekle yetinmiştir. Üslubundan bir serbest çeviri olduğu anlaşılan eserin içinde Çelebi tarafından yazılmış bolca derkenar bulunmaktadır. Kavram ve şehir isimlerinin açıklamalarının yanı sıra Çelebi'nin kimi konular hakkındaki görüşleri de derkenarlarda yer almaktadır. Sosyal, kültürel ve siyasî tarih adına önemli olan bu tercümenin derkenarlarında Çelebi'nin askerî tarih anlayışı ve/ya askerî tarihçiliğine dair bulgular pek yoktur. Ancak bazı derkenarlar ve Çelebi'nin kimi tercihleri burada istisna sayılabilir. Nitekim Çelebi eserini orijinalinden farklı olarak tercümesini Truva Savaşı'ndan sonraki devirle başlatmaktadır. Yine eserde Niğbolu Muharebesi (1396) anlatılırken orijinalinde olmadığı halde muharebenin Tuna Nehri kenarında Yıldırım Bayezid'e karşı yapıldığını not düşmüştür.²⁶ Akabinde Varna Muharebesi'nden bahsedildiği halde bu ismin zikredilmemesi üzere Varna Muharebesi olduğunu derkenara yazmıştır.²⁷ İlerleyen safhalarda Macar Kralı II. Layoş (1506-1526)'tan söz açılınca onun "Mıhaç" yani Mohaç Meydan Muharebesi'nde öldürüldüğünü yazmıştır.²⁸

Eserde, *Târih-i Kostantiniyye ve Kayâsire*'de olduğu gibi Çelebi'nin askerî tarihçiliğine dair fikir edineceğimiz bulgular ne yazık ki yeterince yoktur. Yapıtı 2010 yılında İbrahim Solak yeni harflerle tekrar neşretmiştir.

- **Takvîmü't-tevârih**

Çelebi'nin aşağıda hakkında bilgi verilen *Arapça Fezleke*'sine bir fihris olması gayesiyle kaleme aldığı eseridir. Hz. Adem'den başlayarak 1648 yılına kadar meydana gelen olayların kısaca anlatıldığı bu eseri Çelebi 2 ayda yazdığını bildirmektedir.²⁹ Hacimli bir kaynakçaya sahip yapıtın ne yazık ki askerî tarih yönü zayıftır. Elbette eser içinde savaşlar, savaşlara hazırlık, kale cengi, muharebenin meydana geldiği coğrafya ile ilgili bilgiler olsa da söz konusu askerî tarih içeriğinin yüzeyselliği, tahlilden ve

²⁵ Kâtip Çelebi, *Târih-i Kostantiniyye ve Kayâsire*, haz. İbrahim Solak (Konya: Gençlik Kitabevi Yayınları, 2009), 58

²⁶ Kâtip Çelebi, *Tarih-i Frengi Tercümesi*, haz. İbrahim Solak (Konya: Palet Yayınları, 2010), 149.

(Baskısı tükendiği halde eseri bulup bana ulaştıran Kasım Bolat'a teşekkür ederim)

²⁷ Age, 150.

²⁸ Age, 157.

²⁹ Oğuz Selim Başar, "Kâtip Çelebi'nin Takvîmü't-Tevârih'i (Metin-İnceleme)" (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021), 6.

tenkitten yoksunluğu bu savın temel dayanağıdır. Eseri, 2021’de Oğuz Selim Başar yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır.

- **Düstûrû'l-amel li-ıslâhi'l-halel:**

Düstûrû'l-amel, 1653’te yazılmış olup Çelebi’nin kendi ifadesiyle “devletin nizâmı konusunda bir eser”dir.³⁰ Bu risale incelendiğinde ise Çelebi’nin devlet bütçesindeki açığın nedenlerini araştırmaya ve çözüm bulmaya çalıştığı görülecektir. Dolayısıyla Çelebi, bütçe meselesini devlet düzeninin tesisi için hayati önemde görmektedir. Elbette bu görüşünün perde arkasında muhasebe kâtipliği yapmış olmanın kazandırdığı bakış açısı olduğu söylenebilir. Çelebi, eserin ön sözünde İbn Haldun’dan esinlenmişçesine devleti doğum, büyüme ve yaşlanma şekliyle tasvir etmiştir. Akabinde insan vücudunda bulunduğu inanan kan, balgam, safra ve sevdâyı devlet mekanizması arasında bir analogi kurarak ulemâ, asker, tüccar ve reâyâ şeklinde eşleştirmiştir. Çelebi’nin askerlik müessesini bu denli önemli görmesinde hiç şüphesiz gördüğü seferlerin etkisi vardır.

Çelebi, eserinin 129-133 sayfaları arasını askerlik faslına ayırarak meselenin askerî maliye kısmına dikkat çekmiştir. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman Devri’ndeki Kapıkulu sayısını ve maaşlarının toplamını verip kendi zamanıyla kıyaslayarak buradaki artışa dikkat çekmiştir. İlginç olan ise Çelebi’nin asker sayısında bir sorun görmeyerek asıl problemin askerlere ödenen ücrette olduğunu belirtmesidir. Hatta asker sayısının azaltılmasının zor olacağını, aslında buna gerek de olmadığını yazmıştır. Asker sayısına ve bunların ücretleri meselesine bu kadar önem vermesine rağmen Çelebi, asker sayısındaki artışın nedenini bu eserinde hiç sorgulamamıştır. Bu durumun en muhtemel nedeni Çelebi’nin katıldığı seferlerde, İstanbul’da ve Anadolu’da şahit olduğu isyanlarda yatıyor olmalıdır. Zira gördüğü savaşlar, ona askerlik müessesinin ve asker mevcudunun ne denli önemli olduğunu hissettirmiş olmalıdır.

Çelebi, eserinin sonlarına doğru Osmanlı Devleti’nin Timur istilası ve Celâli isyanlarıyla bile bir şekilde baş ettiğini vurgulayarak, içinde buldukları sıkıntılı hâlin olumlu bir sonuca ulaşacağını belirtiyor. Çözüm içinse eserin geneline hâkim olan en büyük tavsiyeyi yineliyor: *Kâmun-ı Kadîme riâyat*. Görüleceği üzere bu risalede doğrudan doğruya askerî tarih anlatısı içermemektedir ancak Çelebi’nin askerlik kurumuna bakışı, burada gördüğü temel sorun, bu sorunun tespiti ve probleme getirdiği çözüm önerisi yaşadığı hem kendisinin meseleye yaklaşımı hem de yaşadığı devir adına önemli anlatılardır.

Yapıt hakkındaki bahse son noktayı koymadan evvel eserin en nitelikli neşrini 2016 yılında Ensar Köse’nin yaptığını da belirtmek gerekir.³¹

- **Fezleketü akvâli'l-ahyâr fi ilmi't-târîh ve'l-ahbâr:**

Çelebi’nin *Türkçe Fezleke*’si ile karışmaması için yazım dili dolayısıyla *Arapça Fezleke* olarak anılan; genel bir dinî ve siyâsî tarih olmanın yanı sıra bir tarih metodolojisi kitabıdır. Askerî tarih literatürü

³⁰ Mîzânü'l-hakk, 127.

³¹ Kâtip Çelebi, *Siyaset Nazaritesi Düstûru'l-amel li Islâhi'-halel*, haz. Ensar Köse (İstanbul: Büyüyenay Yayınları,2020).

açısından ise kayda değer bir nitelik taşımamaktadır.³² 1642 yılında tamamlanan eserin yalnızca tek bir nüshasının³³ olmasına karşın günümüzde hâlâ Türkçe neşrinin yapılmamış olması tarihçilik adına bir kayıp olarak addedilebilir.

- **Fezleke:**

Çelebi'nin 1654-55 yılları arasında yazdığı ama yarım kalmış bir eserdir. Daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmak adına *Arapça Fezleke*'sine Türkçe bir ilave³⁴ şeklinde kaleme aldığını belirtse de sonraları bunu, *Arapça Fezleke*'nin tercümesi olarak tanımlamıştır.³⁵ Ne var ki eser, her iki tanımdan da uzaktır. Nitekim Arapça eserinde Sultan İbrahim Dönemi (1640-48)'ne gelmesine rağmen Türkçe *Fezleke*'sine 1591/92 yılından başlamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki Türkçe *Fezleke*'nin Arapça *Fezleke*'den daha çok -40'a yakın- yazma nüshasının bugüne kadar ulaştığı olması Çelebi'nin bu eserin okunması gayesine vasil olduğunu göstermektedir.

Eserde kabaca 1591-1655 arasındaki dönem, yıl esasına göre kronolojik olarak ve kapsamlı bir şekilde işlenmektedir. Ancak bu kapsam özellikle son yıllarda çok daralmış hatta bir yılın bir-iki sayfada işlendiği olmuştur. Muhtemelen Çelebi başka bir eserin yazımıyla meşgul olduğundan bununla yeterince ilgilenmemiştir. Eserin sosyal ve siyasî tarih adına dikkat çeken yönü ise hemen her sene için o yılın önemli olaylarını (ölüm, düğün, katil, azil vs.) belirtmesi ve o sene ölenlerin hayat hikâyelerini vermesidir. Kitap, bu yönden emsali az bir kaynaktır.

Kendinden önceki pek çok tarih kitabını doğrudan ve dolaylı olarak kullanan Çelebi'nin eseri zengin bir kaynakçaya sahiptir. Bilhassa *Hüseyin Tûgi*, *Pîrîpaşa-zâde Hüseyin*, *Topçular Kâtibi Abdülkâdir*, *Hasanbey-zâde Ahmed*, *İbrahim Peçerî (Peçüylü İbrahim)*, *Sâfî Mustafa*, *Karaçelebi-zâde Abdülazîz*, *Cerrah-zâde Mehmed*'in kitaplarını yoğun ölçüde kullanmıştır.³⁶ Çelebi'nin bu tercihi *Fezleke*'yi özgün bir eserden çok, merhum Bekir Kütükoğlu'nun da dediği gibi ciddi bir derleme³⁷ olarak tanımlamamıza vesile olmuştur.

Eserin askerî tarih niteliğine geçmeden önce klasik devir askerî tarihçiliğine bakmakta, eseri daha iyi analiz edebilmek adına fayda vardır. Ancak modern dönemden bahsetmediğimiz için bu çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği gibi burada ancak askerî tarih niteliği taşıyan eserler üzerinden genel bir fikir ve bilgi edinilebilir.

Klasik devirde doğrudan doğruya savaş konusunu ele alan eserler gazavât-nâmeler, fetih-nâmeler ve zafernâmelerdir. Bunlar içinde fetih-nâmeler ve zafernâmeler başarıyla sonuçlanmış bir savaşın ertesinde manzum (şîr şeklinde) ve/ya mensur(düzyazı) halde kaleme alınarak gerçekliğin, şîr ve düzyazı geleneği içinde mübalağa (abartma) sanatıyla tahrif edilmesinin söz konusu olduğu eserlerdir. Dolayısıyla bunlar savaşın bilhassa taktik boyutunu çoğu zaman iyi yansıtmaktan uzaktırlar. Gazavât-nâmeler ise bu açıdan daha fazla askerî tarih ürünü içermektedirler.

³² Eser hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, *DVIA* (İstanbul: 1995) "Fezleketü't-tevârîh" maddesi.

³³ Bayezid Devlet Kütüphanesi nr. 10318.

³⁴ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, CXVI.

³⁵ Age, CXVII.

³⁶ Bekir Kütükoğlu, *DVIA* (İstanbul: 1995), "Fezleke" maddesi.

³⁷ Bekir Kütükoğlu, *Kâtip Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1974), 14.

Fezleke, askerî tarih anlatıları açısından zengindir. Nitekim Çelebi, genellikle savaş bahislerini kısaca anlatıp geçmeyerek emsallerine nispetle ayrıntılı bir şekilde bilgi vermektedir. Bunun yanı sıra geniş kaynakçasını da bu konularda kullanmayı ihmal etmemiş, sözgelimi *Fezleke*'de Haçova Muharebesi'ni (1596)³⁸ anlatırken kaynakların farklı yorumlarını göz önüne alıp hem *Hasanbey-zâde Tarihi* 'ndeki anlatımı hem de *Peçevi Tarihi*'ndeki anlatımı peşi sıra vermek suretiyle³⁹ okuyucuya muharebeyi mukayeseli okuma fırsatı vermiştir. Bu nitelikli tercih, niyet ne olursa olsun hem de genel tarihyazımı hem de Osmanlı askerî tarihyazımı adına o zaman için ciddi bir gelişme ve ilerlemedir.

Eserin genelinde görüldüğü üzere Çelebi; *Peçevi*'yi daha doğru bir kaynak olarak görmesinden olsa gerek onu öne çıkarmaktadır. Nitekim pek çok yerde bir konuya dair elindeki kaynaktan aktarım yaptıktan sonra *Peçevi*'ye başvurmayı ve onun anlatımını aktarmayı ihmal etmemiştir. Çelebi'nin ileride ele alınacak olan eleştirel yaklaşımından kimi zaman *Peçevi* de nasiplenmiştir.⁴⁰ Nitekim *Peçevi*'nin Hotin Seferi (1621) anlatısını beğenmeyerek hem *Peçevi* üzerinden kaynak tenkidi hem de Osmanlı kroniklerinin çoğunun yapmadığı şekilde Osmanlı Ordusunun yetersizliğini vurgulayarak modern bir askerî tarihçi gibi eleştiride bulunmuştur. Lakin belirtmek gerekir ki Çelebi de bazen alıntı yapma meselesinde ileriye giderek kaynaktaki ibareleri aynıyle aktarmıştır. Bu durum, eseri; özünde bir derleme yapan nedenlerin başında gelmektedir.

Fezleke'nin savaş konulu kısımlarında dikkatleri çeken hususlardan biri de onun kaynakları derleyip en uygun olduğunu düşündüğü anlatıyı aktarması ve akabinde varsa anlatının uygun görmediği yerlerini kendi fikrine göre ve/ya nadiren başka kaynakları göstererek doğru olduğunu düşündüğü şekilde yazmaya çalışmasıdır. Üstelik Çelebi, intihal mefhumunun olmadığı bir devirde yaşamasına ve başkalarının eserlerinin doğrudan ve dolaylı kopyalanması hususunun o devir için anormal olmamasına rağmen, yeri geldiğinde hadiseleri hangi kaynaktan aktardığını da açık açık belirtmiştir.

Çelebi'nin eserinin hem savaş hem de genel konular hususundaki kaynak kullanımının yanı sıra diğer öne çıkan yönü ise kaynak eserlerdeki dil eğer süslü ve anlaşılması güç ise bu kaynaklardan yapılan aktarımlarda daha sade bir üslup tercih etmesidir. Bu sadeleştirme tercihi, kimi zaman alıntılarının kırpılması boyutuna geldiği için anlam belirsizliği meydana gelebilmekteydi. Bir diğer tercih de eserin kimi yerlerinde milâdi tarihler kullanılmasıdır ki bu, yabancı kaynaklardan etkilenmiş olması ihtimaline bağlanabilir.

Çelebi'nin zengin yerli kaynak kullanımının yanı sıra az da olsa yabancı kaynaklara başvurduğu görülmektedir.⁴¹ Bu kaynaklar ise çoğunlukla kendi çevirdiği ve yukarıda ismi geçen eserlerdir. Yeri geldiğinde yabancı kaynakları işin içinde doğrudan doğruya katan Çelebi, onları da zaman zaman eleştirmiştir. Nitekim Haçova Muharebesi faslında yabancı kaynakları, *Peçevi* 'den iktibasla tenkit ettiği görülmektedir.⁴² Tabiatıyla bu kullanım askerî tarihyazımına bir etkide bulunmasa da Batılı kaynakların Osmanlı tarihyazımında ne denli az kullanıldığı düşünüldüğünde

³⁸ Muharebe hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Emecen, *DVIA* (İstanbul: 1996), "Haçova Meydan Muharebesi" maddesi.

³⁹ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 121-123.

⁴⁰ Örneğin yine Haçova Muharebesi bahsinde eleştirileri söz konusudur. Bkz. Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 121-123.

⁴¹ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, CCXLIV.

⁴² Age, 121-123.

oldukça ilginçtir. Burada zikredilmesi gereken bir nokta da Çelebi'nin Batı'daki askerî gelişmelere olan ilgisinin mevcudiyetidir. Nitekim *Fezleke*'ye bakıldığında Otuz Yıl Savaşları (1618-48) ve Westfalya Antlaşması'na (1648) gerek tarihi bir mesele olması gerekse de Osmanlı'yı ilgilendiren kısımları nedeniyle değindiği görülecektir.⁴³ Ancak Çelebi, münferit örnekler dışında bu ilgisini eserinde devam ettirmemiştir.

Fezleke'deki savaş ve muharebe anlatıları -daha önce de belirtildiği üzere- hatırı sayılır bir hacme sahiptir. Nitekim eserin içinde yüzlerce kez ve hatta neredeyse her sayfada asker, muhasara, ceng, muharebe gibi kelimelerinin kullanılması Çelebi'nin bu bahse olan ilgisini göstermesi adına güzel bir istatistiktir. Çelebi'nin, eserinde eğer bir muharebeyi ya da kuşatmayı anlatacaksa kullandığı kaynaklardan ona en uygun olanı arayarak anlatıyı sağlam temeller üzerine kurmaya çalıştığından daha önce işbu çalışmada bahsedilmişti. Bir örnek olması açısından Cerrâhzâde Mehmed'in *Revan Muhâsarası Târîhçesi* ve Pîrî Paşazâde Hüseyin'in *Târîh-i Fetih-i Hanya* eserini bu gaye çerçevesinde yeri geldiğinde iktibas derecesinde kullanıldığı görülecektir.

Çelebi'nin eserinde savaş, çatışmayı, muharebeleri ele alış şekli ise üzerinde durulması gereken bir başka konudur. *Fezleke*'nin ciddi bir derleme olduğu bahsinden hareketle bu noktada bir tutarsızlıktan söz etmek mümkündür. Zira Çelebi'nin derlediği kaynaklardaki savaş algısı kimi zaman taktik kimi zaman operatif kimi zaman ise stratejik düzeyde ele alındığından Çelebi bunları eserine katarken okuyucu adına kafa karışıklığına meydan vermektedir. Sözelimi Girit Seferi'ni hem taktik hem operatif hem de stratejik boyutta ele alırken *Muhârebe-i Tatar*⁴⁴ başlığı altındaki hadiseyi kullandığı kaynak nedeniyle stratejik düzeyde ele alır. Böylesi durumlar eserin geneline hâkim olduğundan Çelebi'nin işbu yapıt özelinde takip ettiği belirli bir taktik-operatif-stratejik çizgi olmadığı göstermektedir. Elbette anakronizme düşmemek adına bu kavramların modern döneme ait olduğunu ve bu eserin bir askerî tarih anlatısı olma gayesiyle yazılmadığını belirtmek gerekir. Burada yapılan yalnızca Çelebi'nin askerî meseleleri hangi açıdan gördüğünü ve gösterdiğini tespit etmeye çalışmaktır.

Eserin en dikkat çeken yönlerinin başında Çelebi'nin katıldığı savaşları anlatması meselesidir. Bu, *Fezleke*'yi orijinal yapan kısımdır. Henüz çok genç yaşta (1624'te) Abaza Paşa üzerine yapılan sefere katılarak kendi deyimiyse seferin tamamına yakından şahitlik etmiş,⁴⁵ nitekim *Fezleke*'nin yazımında konu bu sefere geldiğinde atmosferi çok güzel ve detaylı betimlemiştir.⁴⁶ Aynı durum 1626'daki Bağdat Kuşatması için de geçerlidir hatta Çelebi, bu anlattıklarının özet niteliğinde olduğunu ve başlı başına Bağdat Kuşatması'nı konu alan bir eser yazmak istediğini belirtmiştir.⁴⁷ Ne yazık ki Çelebi'nin böyle bir eseri bugün için tespit edilememiştir. Çelebi, Bağdat Kuşatması'ndan bir yıl sonra Abaza Paşa üzerine Erzurum Kalesi'ne yapılan sefer esnasında ordunun ağır kış şartları altında nasıl yıprandığını detaylı bir şekilde betimlemektedir.⁴⁸ Devamında katıldığı iki seferi gözlemleri; sonrasındaki Revan Seferi (1635)'ni de duyumları çerçevesinde eserine işlemiştir.⁴⁹ Çelebi'nin söz konusu anlatıları bu çalışmanın giriş kısmındaki askerî tarih ve/ya

⁴³ Örnek olması açısından bkz. Age, 842, 848, 957...

⁴⁴ Age, 779-782.

⁴⁵ Age, 603-604.

⁴⁶ Age, 638-642.

⁴⁷ Age, 645-647.

⁴⁸ Age, 660.

⁴⁹ Age, 755-756 ve 693-695.

tarihçiliğinin modern öncesi Türk literatüründe görülebildiği eserler kısmının 1. ve 7. maddesindeki anlatılara örnek olabilir.

Fezleke'de Çelebi'nin yaşamı boyunca gördüğü, şahit olduğu askerî ve siyasî hadiseleri aktarması eserin kıymetini artırmasına rağmen yukarıda da belirtildiği gibi özellikle yaşadığı döneme denk gelen son kısımları çok üstünkörü işlemiş, muhtemelen başka eserleriyle meşgul olduğu için buna vakit ayırmamayı tercih etmiştir. *Fezleke*'deki savaş anlatılarının yanı sıra sulhiyye türünde içeriklerin⁵⁰ ve barış antlaşması maddelerinin⁵¹ bulunması bu çalışmanın giriş kısmındaki 5. maddede bulunan anlatılara örnek olabilecek niteliktedir.

Eseri, tenkitli neşir ve örnek teşkil edecek bir girişle Zeynep Aycibin 2007 yılında doktora tezi olarak çalışmış ve 2016 yılında yayımlanmıştır.

- **Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr**

Çelebi'nin doğrudan doğruya askerî tarih konulu tek eseri olan *Tuhfetü'l-kibâr* bu çalışmanın başında yaptığımız modern öncesi askerî tarih içerikli eserler tasnifindeki 7. madde olan askerî nasihatnâme türünde bir eser olup kitabın adının kelime anlamı *Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan*'dır.

Tuhfetü'l-kibâr, Çelebi'nin *Mizânü'l-hak* sayılmazsa son telif ettiği eseridir. Eserin kaleme alınmasının nedeni ise ilginçtir. Girit Seferi devam ederken Venediklilerin Limni ve Bozcaada'yı 1656 yılının yaz aylarında ele geçirmesi ve Çanakkale Boğazı'nın abluka altına alınması Osmanlı Devleti'nde oldukça tepkiyle karşılanmış, halk bu duruma tepki göstermişti. Çelebi böylesi bir ortamda denizcilere ve idarecilere bir nasihatnâme olması adına eseri yazmıştır.⁵² Eserin telif tarihini Çelebi'nin "...hicretin bin altmış yedi senesi evâyilidir..."⁵³ sözünden 1657 yılının ilk iki ayı olduğunu anlıyoruz.

Kitap; bir mukaddime, iki kısım ve bir hâtimedden meydana gelmektedir. Eserin girişi diyebileceğimiz kısımda; coğrafya bilmenin idareciler için önemini, en azından Osmanlı coğrafyasının bilinmesi gerektiğini, seferlerde coğrafya faktörünün göz ardı edilmemesini vurgulayan Çelebi, Batılıların coğrafya sayesinde nice yeni topraklara (Amerika ve Hindistan) ve güce hükmettiğini belirterek dünya coğrafyası hakkında genel bir bilgi vermiştir. Devamında Girit'in fethi meselesinde denizcilere ve kumandanlara bilgi vermek gayesiyle Akdeniz'i ve Adalar Arası⁵⁴ diye anıldığını belirttiği Ege Denizi'ni tanıtarak buralardaki ada, liman ve kalelerin konumları hakkında bilgi vermiştir.

Mukaddime kısmından sonra on bölümlük (son bölüm ektir) kitabın ikinci kısmı gelmektedir. Çelebi bu kısmı Osmanlı Deniz Harp Tarihi'ne ayırmıştır. Aynı zamanda eserin en hacimli ve esasını oluşturan bu bölüm, Baltaoğlu Süleyman Paşa komutasındaki donanmanın İstanbul'un fethi esnasındaki faaliyetlerinden başlayarak Girit Seferi'nin devam ettiği 1656 yılına kadarki Osmanlı Deniz Harp Tarihi'ni ele almaktadır. Bu kısmın onuncu/ek bölümü ise kasten

⁵⁰ Age, 364, 418, 460, 364...

⁵¹ Örneğin Age, 364-368.

⁵² Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, 35.

⁵³ Age, 85.

⁵⁴ Age, 79.

Girit'e ayrılmıştır. Çelebi'nin burada Girit'in kısa bir tarihine müteakip “kıssadan hisse” başlığı altında denizcilere öğütleri vardır.⁵⁵ Eserin ilerleyen fasıllarında bu öğütler artarak devam edecektir.

Birinci kısımdan sonra yedi bölümden meydana gelen iki kısım gelmektedir. Burada yine Baltaoğlu Süleyman Paşa'dan başlamak üzere Topal Mehmed Paşa'ya kadar olan kaptan-ı deryaların hayat hikâyeleri, donanmanın sefer güzergâhı, tersane halkı, gemi inşaat türleri, gemi çeşitleri, gemicilik malzemeleri, deniz sancakları, bir deniz savaşında/çatışmasında uyulması gereken kurallar, eyaletlerin donanmaya gönderdikleri asker miktarı gibi bilgiler vermiştir. Bu kısmın sonuna gelindiğinde Çelebi, denizcilere tembih başlığı altında “vasiyyet” adını verdiği kırk öğütte bulunur.⁵⁶

Eserin hatime kısmına gelindiğinde ise Çelebi'nin İslami düsturlar ve kötü gidişata son vermek adına kânun-ı kadime riayet tavsiyesi dikkat çekmektedir. Hatırlanacağı üzere *Düstüri'l-ame* de kötü gidişata çözüm olarak Çelebi yine aynı telkinde bulunmuştu.

Çelebi eserini yazarken yerli ve yabancı pek çok kaynağın yanı sıra arşiv belgeleri dahi kullanmış hatta yer yer bugünkü dipnotlar gibi derkenarlarda açıklamalarda bulunmuştur. Kullandığı kaynakları da çoğu zaman kendisi eserinin içinde belirtmiştir. Yabancı kaynakların başında daha önceleri tercüme ettiği *Mülûk-ı Küffâr Târihi*, *Târih-i Kostantiniyye ve Kayâsire*; bizzat telif olarak kaleme aldığı *Cibannümâ* gelmektedir. Yerli kaynakları ise daha geniş olup Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriye*, Himeyri'nin *Ravzu'l-mi'târ* ve Nüveyri'nin *Nihâyetü'l-ereb* gibi eserlerdir.⁵⁷

Yapıtın kaptan-ı derya biyografileri ve deniz savaşları kısmında ise varsa sözü edilen dönemin denizcilerinin eserlerine başvurulduğu dikkat çekmektedir. Sözelimi Barbaros Hayreddin Paşa (1478-1546) için *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* veyahut Piri Reis ve Seydî Ali Reis'in faaliyetleri için bunların *Kitâb-ı Bahriye*, *Mir'ât-ı Kâinât*, *Mir'âtü'l-memâlik* gibi eserlerinden istifade edilmiştir. Aynı şekilde Çelebi'nin diğer Osmanlı vekâyinâmeleri ve kroniklerinden de yararlandığı söylenebilir.

Eserin askerî tarih açısından niteliği ise mukaddime ve hâtime dışındaki iki bölümde öne çıkmaktadır. Çelebi burada daha evvelki vak'anüvislerin ve tarihçilerin pek çoğunun aksine başarısızlıkların üzerinde durmaktadır. Klasik Osmanlı tarihçileri ve vak'anüvisleri, başarısız bir sefer ve/ya muharebeyi eserlerinde işlerken bunlara kısaca değinip geçer ancak konu zafer olunca bunu uzun uzadıya eserine alır. Çelebi bunlardan farklı olarak “eleştirir” de bulunmuş ve “yenilgilerin nedenleri”ne değinmiştir. Çelebi bu eleştirilerini ve tavsiyelerini kıssadan hisse bölümlerinde yer vermektedir. Yalnız bu tavsiyeler taktik, operatif ve stratejik seviyede olup sahadaki subaydan, sahadaki komuta heyetine ve saraydaki idareciye kadar herkesi alakadar eden tavsiyelerdir. Çelebi burada Girit Seferi üzerinden önce deniz muharebeleri ve ada kuşatmalarının daha sonra ise bütün bir Osmanlı'daki askerî tedbir ve taarruzların daha sağlıklı idamesi için kendince tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyeler ise aslında geçmişte yaşanan olayları kendi muvazenesinden geçirip vardığı sonuçların bir bütünüdür.

Çelebi'nin eserinde kaptan-ı deryaların yaşam hikayelerine yer vermesi Osmanlı askerî tarihine önemli bir katkı olsa da biyografilerin hacmen zayıf olması olumsuz bir durumdur. Bir diğer

⁵⁵ Age, 218.

⁵⁶ Age, 338-342.

⁵⁷ Age, 43-45.

olumsuz durum Çelebi'nin verdiği ve çoğu orijinal olan deniz harp tarihi anlatılarında detaya inmekten çekinmesidir. Muhtemelen bunun nedeni eserin hacminin artması durumunda okunurluğunun azalacağını düşünmesidir. Yine muharebeleri kaptan-ı derya odağında ve etrafında anlatıp kanatları ve diğer gemilerin faaliyetlerine yeterince değinmemesi aynı sebebin doğurduğu olumsuz bir neticedir. Öte yandan Çelebi'nin modern bir askerî tarihçi gibi muharebeleri tahlil edip yapılan yanlışları tespit ve çözüm önerileri sunması o devir için ciddi bir ilerlemedir.

Deniz harp tarihinin yanı sıra tersane halkı ve gemi inşasına dair bilgiler vermesi açısından *Tuhfetü'l-kibâr* ender bir çalışmadır. Eserde dikkat çeken bir husus da Çelebi'nin Osmanlı'daki kadercilik anlayışına olan tepkisini açık seçik ortaya koyarak hezimetlerin kader değil, tedbirsizlik ve yanlış idareten kaynaklandığını dolaylı olarak ifade etmesidir. Aslına bakılırsa Çelebi'nin bu esir kaleme alınmasının arka planında biraz da bunu ifade etmeyi istemesi yatmakta gibidir.

Çelebi, askerî birliklerde önemli bir kavram olan mâneviyat ve moral faktörünün önemini de kavramış olacak ki Barbaros Hayreddin Paşa'nın Preveze Deniz Muharebesi (1538)⁵⁸ esnasında ters esen rüzgârı durdurmak için geminin direklerine ayetler astırması (diğer bir anlatıda gemilerin iki yanından suya bıraktırması) meselesine değinmiştir. Devamında şunları yazarak:

“Kıssadan Hisse budur ki serdâr olan nâmdârlar yalnız esbâb-ı cismâniyyeye i'timâd etmeyüp kâdir oldukları kadar esbâb-ı rûhâniyyeye dahi riâyet ü i'tibâr eylemek lâzımdır...”⁵⁹

Askerî harekâtların, askerleri pozitif yönden etkileyen ruhani yönüne dikkat çekmiştir. Nitekim bugün için de ordularda ruhaniyet/maneviyat kaynağından da beslendiği bilinen “moral” kavramının, o gün için de mühim bir faktör olduğunu Çelebi'nin bu açıklamalarından anlamak mümkündür. Aynı şekilde bugün de -bilhassa yılgin ve/ya yorgun- askerlerin savaşa teşviki adına moral-motivasyon, hayati öneme sahiptir. Bu noktada erken-modern ve modern ordularda moral, maneviyat ile pozitif korelasyona sahiptir. Nitekim taarruz ve müdafaa hususunda; manevi yönden güçlü, moral açısından sorunsuz ve motive askerlerin; performanslarının arttığı, dezavantajlı durumlarda dahi daha fazla sabır ve sebat gösterdikleri sıkça gözlemlenen bir gerçektir.⁶⁰

Çelebi, o dönem için yapılması büyük bir tepkiyle karşılanacak bir beyanda daha bulunarak seferlerdeki başarısızlığı bir yandan da padişaha bağlamaktadır. Ona göre kimi seferler,⁶¹ ordunun başında padişah olmadığı için başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Yukarıda bir kısmını ifade ettiğimiz tüm bu bulgular ve daha fazlası, *Tuhfetü'l-kibâr*'ı modern öncesi Osmanlı askerî tarihçiliğinin en nitelikli ve önemli eserlerinden biri yapmaktadır. Eser hakkındaki en nitelikli neşir İdris Bostan tarafından 2018 yılında yapılmıştır.

⁵⁸ Bu muharebe hakkında detaylı bilgi için bkz. İdris Bostan, *DVİA* (İstanbul: 2007) “Preveze Deniz Muharebesi” maddesi.

⁵⁹ Age, 135.

⁶⁰ Dirk W. Oetting, *Muharebe Değeri: Askerin Savaşta Davranış Tarzları*. çev. Erol Uğur (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2015). 11-15.

⁶¹ Age, 40.

SONUÇ

Kâtip Çelebi, yaşadığı devrin münevverleri arasından eserlerinin fazlalığı, bu fazlalığa rağmen kalitesinin yüksekliği ve pek çok alana hitap eden yapıtlar ortaya koymasıyla ayrılmıştır. Tarih konulu telif ve tercüme eserlerini ele alarak onun bir askerî tarihçi kimliğine sahip olup olmadığı bu çalışmada sorgulanarak bazı bulgulara ve neticelere ulaşıldı.

İlk olarak Çelebi'nin tercüme dahi olsa tarih konulu eserlerindeki askerî tarih anlatılarına yeri geldiğine açıklama adı altında dipnotlar vermesinden bu konulara yalnızca mütercim sıfatıyla değil, bir tarihçi olarak da yaklaştığı anlaşılmıştır. İlaveten Çelebi, *Fezleke*'de; askerî ve askerî tarih konularını sorgulama, niteliksel ve niceliksel eleştirileri, yerli ve yabancı kaynaklardan uygun olanları kullanma, bu kaynakların tenkidi, mümkün olduğu yerde tecrübe ve gözlemleriyle meseleye yaklaşma şeklinde bir yol izleyerek günümüzdeki askerî tarihçiliğe yakın bir rotada hareket etmiştir. Bu noktada *Düstürü'l-ame*'de görülen İbn Haldun etkisinin bir açıdan Fezleke'ye de yansıdığı söylenebilir.

Takvîmü't-tevârih'te takvim tarihçiliği geleneğiyle tarihi olayları aktarması, askerî tarih niteliği açısından eseri zayıflatsa da bu kitabın iki ayda yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda Çelebi'nin burada zaten bir nitelik değil nicelik hassasiyetiyle (*Arapça Fezleke*'ye fihrist olması için) eserini kaleme aldığı söylenebilir. Bir diğer eseri olan ve noksan haldeki *Arapça Fezleke*'nin ise eserin genelindeki dini ve siyasî tarih anlatısı nedeniyle askerî tarih açısından incelenmesi pek mümkün değildir.

Çelebi'nin eserleri arasında doğrudan askerî tarih konulu tek eseri olan *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, bu çalışmada ele alınan konunun kapsamı açısından en önemli eserdir. Zira Çelebi burada deniz savaşlarının arka planına, gemi imal sistemine, komuta faktörüne, coğrafyaya ve uygun hareket tarzına değinerek deniz savaşlarının belirleyici faktörlerinin hemen hepsine 17. yüzyıl koşullarındaki görüş ve doktrinler ışığında olabildiğince vurgu yapmıştır. Eser bu haliyle doğrudan doğruya donanma cihetiyle askerî bilim ve askerî tarih çerçevesinde kaleme alınmıştır. İlaveten Çelebi, geçmişte yapılan hataların altını çizmiş, bununla kalmayarak uygun olan fiili de belirtmiştir. Tüm bunları yerli ve yabancı kaynakları zamanı için ustalıkla kullanıp en nitelikli ve faydalı anlatıyı mümkünse birincil elden kaynaklar vesilesiyle sunarak bir “erken-modern askerî tarihçi” olduğunu göstermiştir. Yine dikkat çeken bir husus da Çelebi'nin tarih içerikli eserlerinin, bu çalışmanın başında bulunan modern öncesi askerî tarih anlatısı içeren kaynaklar tasnifine dahil olma hüviyetine sahip olmasıdır.

KAYNAKÇA

Kitap

- Adivar, A. Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*, 4.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Akgül, Hasan. *Türk Edebiyatında Manzum Tarihler*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2023.
- Âsafî Dal Mehmed Çelebi. *Şecâ'atnâme - Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578-1585)*. İstanbul, Çamlıca Basım Yayım, 2007.
- Babinger, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1992.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*, haz. Yekta Saraç, Ankara: TÜBA, 2016.
- Celal-zâde Mustafa. *Selim-nâme*. haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Cemâleddin, Mehmed. *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyîne-i Zurefâ*. haz. Mehmet Arslan. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Cezar, Mustafa ve Mithat Sertoğlu. *Mufassal Osmanlı Tarihi* c. 1-6. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. III. İstanbul: Türkiye Yayınevi 1972.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), haz. Abülkadir Özcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekâiyât*, haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Doğu Matbaası, 1978.
- Duman, Hâluk Harun. *Türk Savaş Edebiyatı*. İstanbul: Duyap Yayınları, 2019.
- Gelibolulu Mustafa Âli. *Menâkıb-ı Halil Paşa*. TSMK R. 1482
- Gökyay, Orhan Şaik. *Kâtip Çelebi: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Hagen, Gottfried. *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İş Başında*. İstanbul: Küre Yayınları, 2015.
- Harun Tolasa. *Kendi Kalemikle Temeşvarlı Osman Ağa Bir Osmanlı Türk Sipahisi ve Esirlik Hayatı*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 2004.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Osmanlılar ve Bilim*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2003.
- Kâtip Çelebi. *Fezleke*. haz. Zeynep Aycibin. İstanbul: Çamlıca Yayım Basım, 2016.
- Kâtip Çelebi. *Siyaset Nazaritesi Düstûru'l-amel li Islâhi'-halel*, haz. Ensar Köse. İstanbul: Büyüyenay Yayınları,2020.
- Kâtip Çelebi. *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, haz. İdris Bostan. Ankara: TÜBA, 2018.
- Kâtip Çelebi. *Cihannüma*. Haz. Bekir Karlığa, Said Öztürk. Mahya Yayıncılık: İstanbul, 2013.
- Kâtip Çelebi. *Fezleketü'l-Akvâli'l-Ahyar fi İlmi't-Tarih ve'l-Ahbâr*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-Zunûn*. 5 Cilt, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.
- Kâtip Çelebi. *Mizânü'l-hakk fi ihtiyari'l-ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980. 118.
- Kâtip Çelebi. *Süllemü'l Vusûl ilâ Tabakât'il-Fuhûl*. 6 Cilt. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: İRCİCA Yayınları, 2010.
- Kâtip Çelebi. *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsire*, haz. İbrahim Solak. Konya: Gençlik Kitabevi Yayınları, 2009.
- Kâtip Çelebi. *Tarih-i Frengi Tercümesi*, haz. İbrahim Solak. Konya: Palet Yayınları, 2010.
- Kütükoğlu, Bekir. *Kâtip Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1974.
- Kütükoğlu, Bekir. *Vekayi'nüvis Makaleler*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1994.
- Levend, Agah Sırrı. *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavâtnâmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Nidâî. *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe*. haz. Ümran Ay. İstanbul: Kocav Yayınları,2015.
- Oetting, Dirk W.. *Motivasyon Muharebe Değeri: Askerin Savaşta Davranış Tarzları*. çev. Erol Uğur. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2015.
- Severcan, Şefaettin. *Fetihnameler-Osmanlı'da Zaferin Muhteşem Belgeleri*. Ankara: Fecr Yayınları,2020.
- Sona, Fatih. *Osmanlı Şairlerinin Divanlarında Fetihler-Zaferler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019.
- Şeyh Vefâyî Mehmed. *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*. haz. Erhan Afyoncu. İstanbul: Yeditepe Yayınevi,2020.

Uyar, Mesut- Erickson, Edward J.. *Osmanlı Askerî Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Yurtoğlu, Bilal. *Kâtip Çelebi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009.

Tez

Başar, Oğuz Selim. “Kâtip Çelebi'nin Takvîmü't-Tevârîh'i (Metin-İnceleme). Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021.

Bayram Rahimguliyev, “Osmanlı Edebiyatında Dönüşümün Şiiri: Sulhiyyeler”. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Yüksel Lisans Tezi, 2007.

Çaşkurlu, Ahmet Tarık. “An Idiosyncratic Ottoman Alim Encounters European Science, Enlightenment And Modern Warfare: Şanizade Mehmed Atullah Efendi (d. 1826) And His Vesâyânâme-i Seferiyye And Müfredât-ı Külliyye Fî Sevâhili'l-Bahriyye.” *Yüksek lisans tezi*, İbn Haldun Üniversitesi, 2020.

Tulum, M. Emir. “Osmanlı Edebiyatında Manzum Fetihnameler”. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.